

במסכת קידושין דף נט (עמוד א ועמוד ב) מובאת מחלוקת בין רבי יוחנן וריש לקיש האם האשה יכולה לחזור בה מהקידושין לפני שהם חלו, והגמרא מסבירה שהמחלוקת היא האם "אתי דיבור ומבטל דיבור". ישנן שתי מסורות בגמרא על איזה מקרה נחלקו האמוראים: לפי הנוסחה הראשונה (בדף נט,א) המחלוקת נאמרה ביחס למקרה (המובא במשנה בקידושין דף נח,ב) של איש שנתן לאשה כסף קידושין באופן שיחולו הקידושין לאחר שלשים יום, וחזרה בה האשה לפני שחלו הקידושין. לפי רב זביד (בגמרא קידושין דף נט,ב) המחלוקת בין רבי יוחנן וריש לקיש נאמרה ביחס למקרה (המוזכר במשנה קידושין דף עב,ב-עט,א) שנתנה האשה רשות לשליח לקדשה, וחזרה בה לפני ביצוע השליחות. לפי גרסה זו נחלקו רבי יוחנן וריש לקיש האם אפשר לבטל שליחות, וריש לקיש סובר שלאחר מינוי השליח לקבל קידושין האשה אינה יכולה לבטל את השליחות (משום שלא אתי דיבור ומבטל דיבור), למרות שעדיין לא היתה נתינת מעות ליד האשה.

הירושלמי (גיטין תחילת פרק רביעי, הלכה א והלכה ב) גרס את מחלוקת רבי יוחנן וריש לקיש כמו המסורת של רב זביד בתלמוד הבבלי: לדעת רבי יוחנן "אדם מבטל שליחותו בדברים", ולדעת ריש לקיש "אין אדם מבטל שליחותו בדברים"¹. בתלמוד הבבלי (נט,ב):

איתיביה רבי יוחנן לר"ל [=מהמשנה בגיטין תחילת פרק רביעי, דף לב,א]: השולח גט לאשתו, והגיע בשליח או ששלח אחריו

שליח, ואמר לו גט שנתתי לך בטל הוא - הרי זה בטל!

תיובתא דר"ל, תיובתא.

תוספות הרא"ש הקשה:

תיובתא דר"ל תיובתא - תימה: וכי ר"ל לא ידע משנה זו? וי"ל שהיה מחלק שום חילוק בין גט לקידושין, ולא היה

כדאי בעיני בעלי התלמוד לסדרן בתלמוד והעמידו דבריו בתיובתא. וכן יש לפרש בכל מקום שסותר דברי האמורא

מתוך המשנה.²

אבל לא ברור מה היישוב שהיה ריש לקיש מיישב.

תוספות קידושין נט,ב:

לא קידשה עצמה וחזרה בה מהו - נראה לפרש וחזרה בה בלא אמירתה לשליח. דאי אמרה לשליח: אין רצוני

שתקדשני פשיטא דאינה מקודשת! דאטו משום דאמרה לו: 'תיהוי לי שליח לקדשני' לא מציי' חוזרת?

הקשה מהרש"א: לפי דברי תוספות לא מובנת קושיית הגמרא על ריש לקיש מהמשנה בגיטין, שכן המשנה בגיטין עוסקת בביטול השליחות כאשר הביטול נעשה בפני השליח או האשה, ובאופן זה (לפי תוספות) גם ריש לקיש מודה שניתן לבטל את השליחות! (בחינושי הריטב"א קידושין דף נט,א הביא את שיטת תוספות בשם מורו, ודחה שיטה זו מחמת קושיית המהרש"א). מהרש"א מתרץ שגם לדעת תוספות שבפני השליח מודה ריש לקיש שניתן לבטל, זה רק כאשר הבעל עצמו ביטל, אבל כאשר הבעל שולח שליח לבטל, יסבור ריש לקיש שלא ניתן לבטל, למרות שהביטול נעשה בפני השליח עצמו.

הסברה קצת קשה. אם סובר תוספות שביטול בפני השליח עדיף (ומודה ריש לקיש שמועיל), מדוע פשוט לגמרא שביטול של השליח בפני השליח לא מועיל? אמנם ישנה סברה (המוזכרת בגיטין דף לב,א כהוה אמינא) שלא עדיפה השליחות השניה מהראשונה כדי לבטל אותה. אבל אין הכרח לסברה זו, ואין מקום להקשות על ריש לקיש!

בספר חידושי המהרי"ט (לקידושין דף נט,א) הקשה גם כן את קושיית מהרש"א:

לא קדשה עצמה וחזרה בה מהו - פי' התוס': אמירתה לשליח, דאי אמר' וכו' פשיטא דאינה מקודשת. [=עד כאן לשון

תוספות]. וקשה, דמאי פריך ליה ממתניתין דפרק השולח? דהתם לשליח עצמו קאמר!?!...

ושמא י"ל דסמוך [=הגמרא שהקשתה על ריש לקיש] אהא דתנן התם [=בסוף המשנה בגיטין דף לב,א] המובאת כקושיה על ריש

לקיש]: "בראשונה היה עושה ב"ד במקום אחר ומבטלו", אלמא מהני [=מדין תורה] ביטול שלא בפניו [=של השליח], אלא

שרבן גמליאל התקין שלא יהיו עושין כן מפני תיקון העולם [=כמו שמבואר במשנה שם].

התירוץ נאה ופשוט. אבל יש בו דוחק, שכן הגמרא בקושייתה מצטטת רק את הרישא של המשנה (העוסק באופן שבו הביטול היה בפני השליח או האשה), ולא הביאה הגמרא את החלק במשנה העוסק בביטול בפני בית דין, ועיקר (הקושייה) חסר מן הספר!

נראה לי שיש סיוע גדול הן לדברי תוספות והן לדברי מהרי"ט מתוך השוואת הסוגייה של הבבלי לסוגיית הירושלמי. הירושלמי גיטין

תחילת פרק רביעי מקשה מן המשנה שם הן על רבי יוחנן והן על ריש לקיש. בהלכה א בירושלמי נאמר:

¹ מחלוקת זו מוזכרת גם בירושלמי תרומות פרק ג הלכה ב, וירושלמי קידושין פרק ד הלכה ח.

² וכן כתב בתוספות רבנו שמואל בשיטת הקדמונים.

השולח גט לאשתו כו' - הדא פליגא על רבי יוחנן, דרבי יוחנן אמר: אדם מבטל שליחותו בדברים?

פתר לה משום חומר הוא בעריות...

בהלכה בירושלמי:

בראשונה היה עושה בית דין כו' - לית הדא פליגא על ריש לקיש, דריש לקיש אמר: אין אדם מבטל שליחותו בדברים?

פתר לה בבית דין, שכחו מרובה.

השאלה הראשונה של הירושלמי היא שמן המשנה בגיטין משמע שביטול השליחות מועיל רק כאשר הוא נעשה על ידי הודעה לשליח או לאשה (או לבית הדין לפני תקנת רבן גמליאל), ואילו לפי רבי יוחנן אדם מבטל שליחותו בדברים, גם ללא הודעה לשליח או לגורם כלשהו! על כך משיב הירושלמי שלגבי גירושין החמירו חכמים גם לפי רבי יוחנן שלא יועיל ביטול ללא הודעה לכתובת בעלת משמעות, משום חומרת עריות. כפי הנראה זו תקנת חכמים כדי למנוע תקלה כאשר האשה תקבל גט ותינשא ולא תדע על ביטול השליחות.

השאלה השניה של הירושלמי על ריש לקיש היא שבמשנה מבואר שניתן לבטל (מדין תורה, לפני תקנת רבן גמליאל הזקן) בפני בית דין, ולפי ריש לקיש אין אדם מבטל שליחותו בדברים! על כך משיב הירושלמי שהביטול נעשה בפני בית דין, שכחו מרובה, וזוה גם ריש לקיש מודה שניתן לבטל את השליחות. דברי הירושלמי צריכים ביאור: מדוע השאלה היא רק מהמקרה השלישי של המשנה (שעליו עונה הירושלמי שכוחו של בית דין מרובה), ולא משני המקרים הקודמים במשנה, שהבעל מבטל את השליחות בפני השליח או בפני האשה?

מכאן סיוע לדברי תוספות, שגם ריש לקיש מודה שאם הבעל מבטל את השליחות בפני השליח (ולפי הירושלמי יש להוסיף שגם בפני האשה) מועיל הביטול. לכן מקשה הירושלמי רק מהמקרה השלישי במשנה, שהביטול נעשה שלא בפני השליח או האשה. לפי זה מסתבר כדברי מהרי"ט, שגם הבבלי קיצר בהבאת שאלתו מהמשנה בגיטין, והשאלה היא (כמו בירושלמי) מהמקרה השלישי במשנה. (יתכן שקיצור זה נעשה אבל הלשון הקודמת בגמרא, שהקשתה על ריש לקיש מהמקרה הראשון במשנה).

עדיין נותר להסביר את סברת תוספות שגם לפי ריש לקיש ביטול בפני השליח מועיל (למרות שלא אתי דיבור ומבטל דיבור). קהלות יעקב מסביר שזה משום ששליח אינו יכול לפעול כאשר הוא מודע לכך שפעולתו אינו לרצונו של המשלח. אבל הסבר זה אינו מתאים לדברי הירושלמי, שגם ביטול בפני האשה מועיל לפי ריש לקיש (למרות שאין הביטול פוגם בביצוע השליחות). גם בשיעורי רבי שמואל רובוסקי לגיטין (תחילת פרק ד) התקשה בסברת הירושלמי שביטול בפני האשה מועיל.

נראה לי להסביר: לפי ריש לקיש לאחר שכבר נעשה מינוי השליחות החל תהליך משפטי (מצב הנקרא הלשון התלמוד הבבלי "דיבור"), ולא ניתן לבטל את התהליך המשפטי על סמך החלטה שנעשית בדיבור (כלשון הירושלמי: אין אדם מבטל שליחותו בדברים). אבל המצב שונה כאשר הדיבור המבטל את השליחות אינו רק ביטוי של החלטת המשלח, אלא דיבור שמשפיע על המצב בפועל ומשנה את התודעה של הצדדים בזמן ביצוע השליחות. במצב זה הדיבור אינו מוגדר כ'דיבור', אלא כמעשה. כאשר הבעל מודיע לשליח או לאשה שאין הוא מעוניין לגרשה, חל שינוי במציאות המתרחשת בזמן נתינת הגט. באופן כזה ניתן לבטל את השליחות גם לפי ריש לקיש.